

LADA BADURINA

Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću

Iako je već prethodno, 19. stoljeće u Hrvatskoj snažno obilježeno (orto)grafijskom djelatnošću (i to od slovopisnog/grafijskog ujednačavanja koje se protegnulo kroz dobar dio prve polovice stoljeća do nerijetko žestokih sučeljavanja i sukobljavanja različitih pravopisnih/ortografskih rješenja što su snažila prema prijelomu stoljeća), ni *pravopisnom* 20. stoljeću neće nedostajati burnih zbivanja! Smjene su pravopisnih knjiga – u znatno manjoj mjeri i pravopisnih koncepcija, upravo pretežito fonološke te izrazitije morfonološke (morfemske) – nedvosmisleno potvrđivale promišljanje o pravopisu (i) kao o iznimnoj sociolingvističkoj (i sociopolitičkoj) činjenici.[1] Napokon, iz pravopisno smo *senzibilizirana* 20. stoljeća u novo 21. pronijeli iznimnu osjetljivost za pravopisne teme; i smjena će se stoljeća pamtili po vrlo živoj pravopisnoj djelatnosti: 2000. je godine objavljeno – po nekim svojim rješenjima *radikalnije* – peto izdanje Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa*, a tek u načetoj je prvoj godini načetoga stoljeća objelodanjeno i novo izdanje Anić–Silićeva *Pravopisa hrvatskoga jezika*. Sve nas te činjenice dodatno bodre u nakani da pri početku novog stoljeća – i tisućljeća! – progovorimo o pravopisnoj normi u prošleme stoljeću.

Složeno i slojevito pitanje dopušta različita polazišta i pristupe, razotkriva obilje poticajnih i intrigantnih problema, pa je stoga okvirno zacrtanoj temi – *hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću* – moguće pristupiti na više načina. Nadamo se da će i ovaj ovdje ponuđen ostvariti zadovoljavajući učinak, ponajprije da će iz neke nove, blago pomaknute vizure rasvijetliti pitanje hrvatske (dvadesetostoljetne) pravopisne norme, *rezimirati* prošlostoljetna hrvatska pravopisna zbivanja – pa i time opravdati činjenicu što se *opet bavimo pravopisom*. A kako prijelomi stoljeća imaju prije svega simbolično značenje i u pravilu ne znače previše u vremenskoj protežnosti hrvatske (pravo)pismenosti, i neka bi od ovdje ponuđenih načelnih promišljanja o pravopisu – nije, valjda, to odveć bahato pomisliti? – mogla i za pravopisnu djelatnost u novome stoljeću imati svojih sasvim konkretnih vrijednosti.

Uvodno valja predstaviti odabrana polazišta. U središtu razmatranja neće biti pojedine pravopisne knjige kojima je u 20. stoljeću izgrađivana hrvatska pravopisna norma – iako će se na njih neizbježno referirati – već, prije, odabrana »poglavlja« hrvatske pravopisne norme; pravopisne se pak teme neće birati po kriteriju *sveprisutnosti* u javnim raspravama i polemikama[2], nego po načelu neke *unutarnje* zanimljivosti (u prvome redu s obzirom na neujednačenosti, kolebljivosti u pisanoj praksi, ali i s obzirom na uvijek poticajan odnos spram drugih jezičnih – gramatičkih – normi). Na ta se pitanja neposredno nadovezuju i ona koja se tiču propitivanja metodologije izrade pravopisnih priručnika, pa – posljedično – i rasprostranjenih i općeprihvaćenih navika služenja tim knjigama. Ulančavanjem tih karika i slika bi stanja hrvatske pravopisne norme u 20. stoljeću trebala, držimo, biti bistrija.

U razmatranje hrvatske prošlostoljetne pravopisne norme krećemo dakle lišeni potrebe za sveobuhvatnošću i iscrpnošću kakva bi svakako bila primjerena povijesnom pristupu, ne obrazlažući stoga, pa posebno ni ne potkrepljujući tvrdnju (kojoj se priklanjamo) da noviju hrvatsku pravopisnu »priču« obilježava prilično čvrst fabulativni tok kojemu, ipak, ne nedostaju jaki dramatski momenti. Usmjerujemo se naime na dominantan – *fonološki* – hrvatski pravopisni tip koji se, uz kratkotrajan prekid za Nezavisne Države Hrvatske, ustrajno gradi – i to premošćujući čak dvije

smjene stoljeća – od 90-ih godina 19. stoljeća do naših dana. Pokatkad disonantni tonovi – bez obzira na tip i količinu odmaka od glavne ili dominantne struje – s jedne su strane posljedica mijena u propisu pravopisne norme, a s druge pak strane upravo oni uzrokuju ponajviše nesigurnosti u pisanoj praksi. U tim će se pomacima hrvatske pravopisne norme najlakše nalaziti sadržaji prikladni za oslikavanje stanja na dvadesetostoljetnoj hrvatskoj (pravo)pismenoj sceni.

Ne bismo li međutim osigurali bolju prohodnost *prostorima* prošlostoljetne hrvatske pravopisne norme, valja ipak – ukratko, panoramski – naznačiti ključne točke koje su je kreirale.[3] Dakle u stoljeće smo ukoracili solidno opismenjeni *Hrvatskim pravopisom* Ivana Broza, a koji je objavljen u dvama izdanjima na početku zadnjega desetljeća 19. stoljeća (1892. i 1893). Brozov se *Pravopis* smatra prvim hrvatskim pravopisom u novijem smislu riječi, a to je ujedno i prva pravopisna knjiga kojom je započelo stvaranje današnje pravopisne norme fonološkoga (upravo: fonološko-morfonološkoga) tipa. Brozove su se pravopisne zasade – zahvaljujući djelatnosti Dragutina Boranića – protegnule kroz cijelu prvu polovicu stoljeća, štoviše s *produženim djelovanjem* do početka šezdesetih. Naime tek uz jedan prekid od 1941, odnosno 1942. do 1945. (u doba Nezavisne Države Hrvatske državne su vlasti uznastojale uspostaviti novu pravopisnu normu, pretežito morfonološki/morfemski pravopisni tip, tzv. *korienski pravopis*[4]) Boranićeve su prerade i dopune Brozove normativne knjižice – u deset izdanja! – obgrlile cijelu prvu polovicu stoljeća (od 1904. godine u kojoj Boranić pod svojim i Brozovim imenom objavljuje treće izdanje *Hrvatskoga pravopisa* do 1951. kada je objelodanjeno deseto izdanje Boranićeve *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika*). Prepoznatljivost pretežito fonološke hrvatske pravopisne norme i prateće pisane prakse nije ozbiljnije uzdrmana ni trima izdanjima – petim iz 1930. te šestim i sedmim iz 1934. i 1937. godine – koja su, slijedeći odredbe *Pravopisnog uputstva za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S.* iz 1929. godine, pretrpjela val pravopisne unifikacije: uklanjanja razlika između hrvatske i srpske pravopisne norme. Međutim promijenjene je, povoljnije političke prilike – osnutak Banovine Hrvatske – obilježio povratak na raniju hrvatsku pravopisnu tradiciju. Ona je – usprkos osporavanjima s početka stoljeća – sada prepoznata upravo u izvornoj, *pretkompromisnoj* Broz–Boranićevoj normi (1940. je godine objavljeno ponovljeno četvrto izdanje Boranićeve pravopisne knjige). Neće stoga biti pretjerano ustvrditi da je upravo Broz–Boranićeve pravopisna norma snažno obilježila razdoblje do pojave nove pravopisne knjige u osvitlu šezdesetih. Naime od 1960. godine – nakon *novosadskog »dogovora«* što nametnut je snagom tada vladajuće ideologije i, dakako, neupitnim autoritetom tadašnje državne politike – Hrvati i Srbi dijele pravopisnu sudbinu: kao posljedica se *novosadskoga pregovaranja* pojavila nova – *zajednička* – pravopisna knjiga, objavljena – u skladu s tada službenim, prihvaćenim poimanjem *političke korektnosti* – u dvjema »varijantama«, zagrebačkoj/hrvatskoj (latiničkoj) i *novosadskoj/srpskoj* (ćiriličkoj): *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*, odnosno *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*. Ostavljajući (zasad) postrance pitanje *novosadske* pravopisne norme, što se – prvo *službeno*, a kasnije (od poznih 60-ih) ponajviše u pomanjkanju odobrene i prihvaćene zamjenske normativne knjige – protegnula do polovice osamdesetih, spomenimo nažalost neuspjeli pokušaj *pravopisnog prevrata* iz 1971. godine: u *toploj* klimi probuđena *hrvatskoga proljeća* ponovno je, kao i tridesetak godina ranije, u Broz–Boranićevim pravopisnim korijenima prepoznat hrvatski pravopisni identitet, pa trojica autora – Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš – deveto izdanje Boranićeve pravopisa uzimaju za predložak novom hrvatskom pravopisnom priručniku. Nažalost, sudbina je te knjige dijelila nemilu sudbinu hrvatskoga proljeća – *ugušena* je, uništena i prije no što je ukoričena! U Hrvatskoj zabranjen, novi je *Hrvatski pravopis* doživio dva svoja londonska izdanja (stoga je u Hrvatskoj znan i kao *londonac*), pa i ako se zna da je u Hrvatskoj u godinama koje su uslijedile kriomice korišten, o stvarnom se njegovu utjecaju do devedesetih godina 20. stoljeća može samo nagađati. Stoga je pravi i konačan prekid s *novosadskom pravopisnom praksom* označila jedna druga knjiga: *Pravopisni priručnik hrvatsko-*

ga ili srpskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića objavljen 1986. godine. Ostajući, razumljivo i očekivano, na tragu hrvatske fonološko-morfološke pravopisne prakse, ta je knjiga – na nov način promišljajući pitanja kompetencije pravopisne norme – unijela novosti u način njezina propisivanja, pa je utoliko i predstavljala blag *odmak* od broz-boranićevske *tradicije izrade* pravopisnih knjiga. Devedesete su godine – potvrđujući još jedanput koliko su jezična i pravopisna pitanja i prvorazredno društveno-političko pitanje – obilježene procvatom pravopisne djelatnosti u Hrvatskoj: sve je započelo već 1990. godine objavljivanjem 1971. godine brutalno zabranjena i uništena Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskog pravopisa*, uzredala su se nova izdanja pravopisa istih autora, a u osvjet je novoga stoljeća, na početku 2001. godine, objavljen i novi *Pravopis hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića. Sliku će očigledno (pravopisno) iznimno burna i dramatična dvadesetog stoljeća potpunijom učiniti još jedan podatak: hrvatski je pravopis uspio nadrastiti tradicionalna papirnata izdanja i pojaviti se u sasvim novom »obliku«. Pred kraj stoljeća (1996. godine), simbolično najavljujući eru neke nove, računalne pismenosti, objavljen je *Hrvatski računalni pravopis* Slavena Batnožića, Branka Ranilovića i Josipa Silića, ponudivši – uz *popratnu* knjigu – po prvi put na novom mediju (na disketi) računalni program za provjeru pravopisa (tzv. *spelling-checker*).

Napokon se vraćamo središnjoj temi: najavljenim (odabranim/probranim) pitanjima hrvatske dvadesetostoljetne pravopisne norme! Ti bi primjeri trebali potkrijepiti i uvodno iskazanu misao o *unutarnjoj dramatičnosti* inače (zavidno) stabilne hrvatske fonološko-morfološke pravopisne norme.

Pravocrtnost je njezina razvoja – kao što je i netom ponuđen letimičan uvid u pravopisna izdanja već upozorio – donekle narušena upravo četvrtstoljetnim upletanjem *novosadske pravopisne prakse*. Ne kanimo ovdje ulaziti u nešto složenije pitanje odnosa norme propisane novosadskim *Pravopisom* spram ranijih hrvatskih Broz–Boranićevih pravopisnih iskustava, ali ni kasnijih, *postnovosadskih* hrvatskih pravopisnih kretanja (o tome više u Badurina 1996). Samo ukratko ćemo reći da je *misija* te pravopisne knjige i što se pravopisne norme tiče bila posvjedočiti o potrebi (i mogućnosti) iznalaženja *kompromisnih* rješenja. Čini se – a to možemo tvrditi s potrebne vremenske distance – da je izgrađenost i stabilnost dotadašnje hrvatske (dakle Broz–Boranićeve) pravopisne norme dovela do toga da je ni nametnuti *kompromisi* nisu uspjeli ozbiljnije ugroziti, destabilizirati, kao što je, zasigurno, i višedesetljetna hrvatska tradicija izrade pravopisnih knjiga hrvatskim sudionicima u novosadskim *pregovaranjima* osigurala dobre *startne pozicije*. Naprotiv, ono čime je novosadski *Pravopis* sasvim razumljivo i s razlogom vrijeđao hrvatsku kulturnu javnost, jest – osim neprimjerena načelna izjednačavanja hrvatskih i srpskih pravopisnih oblika – nadasve nekompetentno zadiranje u druge jezične norme, poglavito leksičku. Svjesno dakle zanemarujući sve ta pitanja, štoviše, ne baveći se ovdje ni onim pravopisnim rješenjima koja se ponajčešće izdvajaju kao nametnuti hrvatski ustupci *zajedničkome* pravopisu, osvrnut ćemo se tek na jedno pravopisno poglavlje – ono u kojem se u novosadskom *dogovornom* pravopisnom priručniku propisuje pisanje interpunkcijskih (rečeničnih) znakova.

Dok su naime oči (pismene i stručne) javnosti – kad je o novosadskoj pravopisnoj knjizi riječ i, dakako, o normi njome propisanoj – uglavnom bile uprte na nešto izrazitije (*kompromisno*) priklanjanje fonološkom pravopisnom načelu (na štetu tradicionalna udjela morfološkoga/morfemskoga u novijoj hrvatskoj pravopisnoj prošlosti, upravo u spominjanome razdoblju od 90-ih godina 19. stoljeća u kojemu je izgrađivana hrvatska pretežito fonološka pravopisna norma), a ponajviše je opravdano žestokih kritika bilo upućivano na načelno neprihvatljiv odnos zajedničkoga hrvatsko-srpskog izdanja spram hrvatske leksičke norme, katkad se čini da je gotovo nezamijećeno prošla činjenica da je normativnom knjigom iz 1960. godine promijenjen tip hrvatske interpunkcije!

I ne samo to! Ni u kasnijim preispitivanjima hrvatske pravopisne tradicije, koja se očitovala u (deklariranim) ugledanjima na *prednovosadsku* pravopisnu normu – ni 1971, a kamoli još dva-desetak godina kasnije, u 90-ima – nije se (recimo odmah: *spravom!*) pomišljalo na oživljavanje ranije (broz-boranićevske) strukturne interpunkcije. Međutim dodajmo ipak i ovo: predugo se, nažalost, propuštala prilika da se ozbiljnije propita imamo li – i zašto – kakvih poteškoća u pisanju praksi, u praktičnoj primjeni interpunkcijskih pravila. No o čemu je zapravo riječ?

Podsjetimo: hrvatska je interpunkcija Broz–Boranićeva tipa bila zasnovana na *strukturnom* (ili *gramatičkom*) načelu. Takva se interpunkcija naziva *strukturnom* ili *gramatičkom*: rečenici se naime pristupa kao gramatičkoj (jezičnoj) jedinici, pa se i pisanje interpunkcijskih – upravo *rečeničnih!* – znakova propisuje s obzirom na rečeničnu strukturu (primjerice, u interpunkciji će se toga tipa zarez načelno pisati između klauza/surečenica složene rečenice). Naprotiv, pravopisnom je knjigom iz 1960. godine najavljen novi interpunkcijski tip – takozvana *slobodna interpunkcija*. Riječ je o interpunkcijskoj normi koja se pretežito gradi – ili bi barem trebala biti izgrađena – na *semantičkom*, odnosno *logičko-semantičkom načelu*. Ukratko, semantička se interpunkcija zasniva na rečenici kao komunikativnoj jedinici, dakle na *iskazu*, koji pak ima svoje obavijesno ustrojstvo (obavijesni subjekt i obavijesni predikat ili temu i remu, odnosno dano i novo). Utoliko će i pisanje interpunkcijskih znakova utemeljeno na tom načelu ovisiti o *smislu* iskaza. Budući da iskaz svoj smisao zadobiva u (kon)tekstu (*iskaz* kao kontekstualno uključena rečenica), i interpunkcijski će znakovi nužno nadržati skućene i krute rečenične granice; rečenica će se naime pokazati preuskim, neizbježno stoga i nedovoljno pouzdanim okvirom za uspostavljanje jasnih i jednoznačnih pravila za pisanje rečeničnih/»rečeničnih« znakova.

S druge strane u semantičkoj će interpunkciji biti i elemenata logičke interpunkcije (kao što je, uostalom, bilo i u strukturnoj), što prepoznaje se, recimo, u pisanju zareza ispred suprotnih dijelova nezavisnosložene rečenice, ali i strukturne interpunkcije, prema kojoj se zarez piše između sastavnica zavisnosložene rečenice kada one dolaze u inverziji (o tome usp. Silić 1998, 392; Silić 2002, 48).

Semantička interpunkcija – kao i strukturna, napokon – neće nužno proturječiti onoj utemeljenoj na melodijskome interpunkcijskom načelu, iako se pisanje interpunkcijskih znakova po tim trima načelima, dakako, ne podudara. Naime obavijesno će (ali i strukturno) rečenično ustrojstvo biti popraćeno odgovarajućim ritmo-melodijskim značajkama iskaza, pa u određenim pozicijama pisanje interpunkcijskih znakova po jednom (semantičkom) načelu ne mora odudarati od pisanja po drugom (melodijskom) načelu (Silić 1998, 393–396).

Iz svega toga zaključujemo da ni jedno interpunkcijsko načelo neće biti dokraja provedeno u pravilima o pisanju rečeničnih znakova. Utoliko se i može govoriti tek o pretežitosti pojedinog načela u određenoj interpunkcijskoj normi. U tom je smislu zanimljivo *pravopisno* određenje rečenice kao »gramatički, značenjski i intonacijski cjelovite komunikacijske jedinice« (usp. Anić–Silić 2001: 12).

Ipak, ne ulazeći ovdje detaljnije u pitanja interpunkcijskih načela (o tome više: Badurina 1996b; Silić 1998; Silić 2002), ponukani nesigurnošću korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga, ali i zamjetnom kolebljivošću prakse pisane riječi, preostaje nam tek da upozorimo na složena pitanja opisa/propisa takve interpunkcijske norme. Činjenica da se u pravopisnim knjigama koje definiraju (logičko-)semantički interpunkcijski tip višestruko povećava broj pravopisnih pravila u poglavljima o pisanju interpunkcijskih (rečeničnih) znakova svakako zaslužuje pozornost. K tome – ili upravo zbog toga – u pisanju se praksi koja se poziva na novopropisanu interpunkcijsku normu neprihvatljivo proizvoljno (reklo bi se gotovo odoka) bilježe pojedini od rečeničnih znakova (posebice zarez, ali i točka-zarez). Mnoga se takva iskliznuća – u kojima se najčešće

prepoznaje prekomjerno priklanjanje melodijskom načelu – lako mogu pripisati odveć *slobodnim* interpretacijama u pravopisnim knjigama pomalo razmetljivo najavljivane *slobode* »slobodne« interpunkcije.[5] Štoviše, oslanjanje se na intonacijske značajke iskaza nerijetko razabire i u formulacijama pravopisnih pravila, pa o povezanosti interpunkcijskih znakova (*razgodaka* – jer rastavljaju, *razgođuju* tekst na manje dijelove) s intonacijskim značajkama iskaza, ali i o uvjetovanosti tih značajki smislom govorenog teksta čitamo u samom uvodu pravopisnoga poglavlja: »Za **misaono oblikovanje** govora, za rastavljanje većih ili manjih govornih cjelina **u govoru služe kraće ili duže stanke, intonacija, jačina i rečenični tempo, a u pismu se to označuje razgodcima**. (...)« (Babić–Finka–Moguš 1996: 84, istakla L. B.). Iako to nije posebno eksplicirano, melodijsko je načelo zacijelo u podlozi još kojeg pravopisnog pravila, primjerice: »Kao naknadno dodani dio zarezom se **može** odvojiti i skup riječi ispred glavnih dijelova rečenice (...)« (Babić–Finka–Moguš 1996: 102, istakla L. B.) Međutim naglasimo još jednom: upozoravajući na manje ili više opravdanu/očekivanu prisutnost elemenata melodijskoga načela u suvremenoj hrvatskoj interpunkcijskoj normi, ne želimo dovesti u pitanje postojanje veze između smisla iskaza i njegova intonacijskog obrasca, već samo komentirati zastupljenost i tog interpunkcijskog načela u pojedinim pravopisnim pravilima, pa čak i ondje gdje oslanjanje na ritmo-melodijske značajke iskaza predstavlja uzmak od temeljnoga semantičkog interpunkcijskog načela.

Traženje izlaza iz ovdje tek skicirana *interpunkcijskog labirinta* uvelike nadraستا predviđene okvire, a donekle i (općenitiju) temu ovoga rada. Spomenimo ipak da moguće se rješenje nazire u pristupu *rečenici kao aktualnoj veličini*, dakle *iskazu*, odnosno kao dijelu *teksta, nadrečeničnoga jedinstva* (usp. Silić: 1998; Silić: 2002). Već samo spominjanje *rečenice/iskaza*, potom i *teksta (diskursa)* kao utočišta i uporišta za pouzdano rješavanje nedoumica u vezi s pisanjem znakova koji bi nam trebali biti od pomoći u dokučivanju *smisla* rečenice/iskaza, znakova koji bi nam trebali pružati *slobodu* u iskazivanju misli i k tome se još ne protiviti *logici*, pozivanje dakle na lingvističke kategorije otvara *Pandorinu kutiju* iz koje lančano izlijeću problemi što tiču se složenosti i zahtjevna posla pravopisnog normiranja.

Na primjeru hrvatske interpunkcijske norme tek ovlaš spomenute teškoće pravopisnoga normiranja trebale bi žarište našega zanimanja pomaknuti s pitanja *kakva* je hrvatska pravopisna norma – a pitanje je to koje je bilo okosnicom *pravopisnoga* 20. stoljeća – te naša promišljanja o hrvatskome pravopisu napokon usmjeriti na ipak složenije probleme *načina* na koji je pravopisna norma propisana/opisana. Vodi nas to uvodno najavljenoj temi, koja je – izričito ili prikriveno, u pravim ili reduciranim dimenzijama – no uglavnom ipak bojažljivo isplivala i u dosadašnjim raspravama o pojedinim pravopisnim knjigama, o njihovim dobrim (prihvatljivim, poželjnim) i lošim (po nekim kriterijima neprihvatljivim) značajkama: općenito kazano, pitanje je to granica kompetencije pravopisne norme, inače latentno prisutno u hrvatskoj praksi izrade pravopisnih knjiga. Simbolični se zamci prosuđivanja i procjenjivanja pravopisne djelatnosti nalaze već na samim simboličnim počecima novije povijesti hrvatskoga pravopisa. Tako se Ivan Broz, svjestan metodološke zamke u koju upada pišući pravopisni priručnik, u uvodu svoje normativne knjižice ispričavao: »Ako se kome čini, da je preopsežan I. dio, a ono neka znade, da bi, istina, mnoga između pravila u I. dijelu pristala upravo u gramatiku jezika hrvatskoga, ali kako ih nema u školskim gramatikama, trebalo je već i zato da se nađu u ovoj knjižici« (Broz 1893: VI). Zanimljivo je da se kasniji hrvatski pravopisci – uvelike nasljeđujući Brozov model pisanja pravopisnog priručnika – zbog sličnih metodoloških prekršaja više i nisu ispričavali, pa u mlađim hrvatskim pravopisnim knjigama više ne čitamo slične *autoreferencijalne* napomene. Nadalje i Brozov pravopisni rječnik preuzima neke *nepravopisne* kompetencije: »Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru« (Broz 1893: 72). Takav se postupak jezičnosavjetničke djelatnosti pronio i u 20. stoljeće: zvjezdice se i uputnice javljaju u pravopisnim rječnicima Boranićevih izdanja, a u doba su *novosadskog* hrvatsko-srpskog jezičnog i pravopisnog »jedinstva«

naročito na cijeni bili jezični (leksički) savjeti Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine. I ako se dakle može razumjeti *praktična* vrijednost takvih *iskliznuća* pravopisnog rječnika u 70-im godinama 20. stoljeća, u doba jezičnog i pravopisnog *unitarizma*, priznajmo, ipak, doista je teško opravdati jezičnosavjetničke postupke kojima smo svjedočili u pravopisnim knjigama u zadnjem desetljeću toga stoljeća!

Dosad pomalo apstraktno iskazivano pitanje dosega kompetencija pravopisa (i kao norme i kao knjige) konkretizira se u upitima poput ovih: je li uistinu moguće uspostaviti pravopisna pravila na temelju kojih se može govoriti o dominantnom pravopisnom načelu – fonološkom ili morfologičkom/morfemskom (morfološkom) – ne uključujući u taj opis/propis elemente morfo-fonološkog jezičnog ustrojstva; mogu li se pitanja sastavljenog ili nesastavljenog pisanja riječi i izraza emancipirati od morfologije i tvorbe riječi bez štete za razumljivost, a zatim i prihvatljivost («naučljivost») na taj način sročeni pravopisni pravila; može li se poglavlje o interpunkciji napisati režući veze sa (supra)sintaksom itd. Poseban sklop pitanja otvara pravopisni rječnik: hoće li u nj ulaziti isključivo standardnojezični leksemi ili, drugim riječima, imamo li pravo biti pismeni i kad/ako ne pišemo standardnim jezikom, odnosno kad svjesno ili nesvjesno rabimo nestandardnojezične i/ili supstandardne lekseme; ako u pravopisni rječnik ulaze (i) nestandardnojezične riječi, valja načelno utvrditi koje i koliko njih te u kojem je odnosu taj »ustupak« spram temeljnog načela pri sastavljanju posebnog tipa rječnika – načela pravopisne obilježenosti[6] i sl. Dakako, na sva je postavljena pitanja moguće odgovarati (prije teoretski, no praktično!) s gledišta metodološke *pravovjernosti*, no time ne samo da se ozbiljno nagriza temelji hrvatskoga *pravopisanja* (dakle tradicije izrade pravopisnih knjiga) već to dovodi do novog *pravopisnog apsurd*a: isključimo li naime iz pravopisnog propisa i pravopisnog rječnika sve što mu načelno ne pripada, a tiče se fonologije, morfologije, tvorbe riječi, sintakse, leksikologije i sl., malo će toga u pravopisnoj knjizi ostati! Nipošto ne treba zanemariti i vrlo važne praktične posljedice takva čina: kako uopće s tih novih, sasvim *pročišćenih* pozicija propisati pravopisnu normu, kako izričati pravopisna pravila!?!

Stoga bi u iznalaženju odgovora na konkretna pitanja (koja redom korijene vuku iz sasvim legitimna i dobrodošla nastojanja da se pravopis napokon oslobodi od svega nepravopisnog, a da mu se vrati ono pravopisno te, s druge strane, iz potrebe da se pravopisna knjiga učini preglednom i korisnicima prihvatljivom) kao oslonac trebalo poslužiti kritičko preispitivanje/propitivanje, ogledanje rješenja što ih nudi nezanemariva (upravo ona dvadesetostoljetna) tradicija hrvatskoga *pravopisanja*, svakako uz (koliko god da to *nekonkretno* izgledalo) pozivanje na *zdrav razum*: pravopisni opis/propis nije neovisan o drugim jezičnim opisima/propisima, ali se u pravopisnim knjigama mora dovoljno jasno razabirati upravo ono pravopisno. Jedino na taj način kompetencije drugih jezičnih normi neće više biti u sukobu s kompetencijama pravopisne norme!

Naime načelno bi se (i *pomirljivo!*) moglo reći da valja razlikovati stvarne kompetencije pravopisa (koja pitanja on ima pravo normirati, pa onda i u kojim se slučajevima imamo pravo pozivati na njegov autoritet) od sasvim konkretnih, pojedinačnih problema opisa/propisa te norme. Osnaženi dakle dosadašnjim vrijednim hrvatskim pravopisnim iskustvima, dodatno potaknuti novim prosudbama podjednako tradicije pravopisne norme i tradicije pravopisne djelatnosti (pisanja pravopisnih knjiga) možemo se u novome stoljeću nadati i boljoj recepciji pravopisnih tema; težište će trebati neznatno pomaknuti i u većoj mjeri u razmatranje uključiti i pisanu praksu, što svakako pretpostavlja suočenje s važnim pitanjem koliko se i kako korisnici služe hrvatskim pravopisnim knjigama, ali i ostalim normativnim priručnicima.

Na kraju – zaključno

Dvadeseto je stoljeće na svojevrsan način obilježio *hrvatski pravopisni paradoks*: s jedne je strane očigledna općinjenost pravopisnim knjigama i zavidna tradicija njihove izrade, tradicija bavljenja pravopisnim problemima, a naspram tome množe se metodološki problemi i u pisanju i, posljedično, u služenju tim knjigama. Pitamo se: ako je 20. stoljeće *uokvireno* pravopisima, hoće li i 21. – na čijem se samom početku našla jedna pravopisna knjiga – okončati nekim novim pravopisnim sučeljavanjima? Preostaje nam da *odživimo* stoljeće koje smo tek načeli i propitamo Jagićevu – u mudrosti zrelih godina iskazanu – (pomalo rezigniranu) tvrdnju da *jedva koje pitanje u našoj literaturi raspaljuje tako strasti kao upravo pravopis* (usp. V. Jagić, *Spomeni mojega života*, Beograd 1930, sv. I, str. 59; navedeno prema Vince 2002: 590).

Hrvatski pravopisni priručnici

(slijedom objavljivanja) [7]

- Josip Partaš: *Pravopis jezika ilirskoga*. Tiskom braće Županah: Zagreb 1850. (pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002).
- Marčel (Marcel) Kušar: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Naklada piščeva: Dubrovnik 1889.
- Ivan Broz: *Hrvatski pravopis*. Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade: Zagreb ¹1892, ²1893.
- Dragutin Boranić (priredio): *Hrvatski pravopis Ivana Broza*. Zagreb ³1904, ⁴1906, ⁵1911, ⁶1915.
- Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb ¹1921, ²1923, ³1926, ⁴1928, ⁵1930.
- Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb ⁶1934, ⁷1937.
- Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb 1940 (četvrto izdanje!), ⁸1941.
- Franjo Cipra – Petar Guberina – Kruno Krstić: *Hrvatski pravopis*. Zagreb 1941. (zabranjen; pretisak ArTresor naklada: Zagreb 1998).
- Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik): *Koriensko pisanje*. Ured za hrvatski jezik: Zagreb ¹1942, ²1942.
- Franjo Cipra – Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik): *Hrvatski pravopis*. Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare: Zagreb 1944. (pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*. Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb 1992).
- Dragutin Boranić: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb ⁹1947, ¹⁰1951.
- *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (izradila Pravopisna komisija). Matica hrvatska – Matica srpska: Zagreb – Novi Sad 1960.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 1971. (zabranjen i uništen; pretisci London 1972. i 1984. te Zagreb 1990).
- Vladimir Anić – Josip Silić: *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sveučilišna naklada »Liber« – Školska knjiga: Zagreb ¹1986, ²1987, ³1990.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 1990 (pretisak izdanja iz 1971); promijenjena izdanja: ²1994, ³1995, ⁴1996.
- Slaven Batnožić – Branko Ranilović – Josip Silić: *Hrvatski računalni pravopis* (uz računalni program, *spelling-checker*). Matica hrvatska – SYS: Zagreb 1996.

- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 52000 (prerađeno izdanje).
- Vladimir Anić – Josip Silić: *Pravopis hrvatskoga jezika*. Novi Liber – Školska knjiga: Zagreb 2001.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 62002, 72003, 82004.
- Stjepan Babić – Sanda Ham – Milan Moguš: *Hrvatski školski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb 2005.

Citirana i konzultirana literatura [8]

- Badurina 1996a: Badurina, Lada: *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja: Metodologija rada na pravopisu*. Izdavački centar Rijeka: Rijeka.
- Badurina 1996b: Badurina, Lada: »O interpunkcijskim načelima – s osobitim obzirom na hrvatsku interpunkciju«, »Fluminensia«, časopis za filološka istraživanja, VIII, 1–2, 257–264.
- Badurina 1997: Badurina, Lada: »Leksikografske naznake o izradi pravopisnih rječnika: hrvatska iskustva«, *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*, Bibliotheca Croatica Hungariae, knjiga 2 (priopćenja s III. međunarodnog slavističkog skupa održanoga u Pečuhu 26–27. travnja 1996), Pečuh (Mađarska), 155–164.
- Badurina 1998: Badurina Lada: »Pravopis«, *Hrvatski jezik: Najnowsze dzieje języków słowi-ańskich*, Opole (Poljska), 65–73.
- Brozović 2002: Brozović, Dalibor: »O pravopisima općenito, a o hrvatskima posebno«, »Dometi«, XII, 1–4, 13–22.
- Ham 2002: Ham, Sanda: »Sastavljeno ili rastavljeno pisanje prijedložnih izraza unutar frazema«, »Dometi«, XII, 1–4, 63–81.
- *Hrvatski pravopis* 2002: *Hrvatski pravopis 1892–2002*, uredila N. Bašić, »Dometi«, XII, 1–4.
- *Jezik na križu* 2005: *Jezik na križu / Križ na jeziku 1: Rasprava o pravopisnim pravilima*, priredila J. Hekman. Matica hrvatska: Zagreb.
- Pranjković 2002: Pranjković, Ivo: »Opća načela sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja«, »Dometi«, XII, 1–4, 53–62.
- Samardžija 2001: Samardžija, Marko (prir.): *Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Antun Radić, Dragutin Boranić: Jezikoslovne rasprave i članci*. Matica hrvatska: Zagreb.
- Samardžija 2004a: Samardžija, Marko: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Hrvatska sveučilišna naklada: Zagreb.
- Samardžija 2004b: Samardžija, Marko: »Još o genezi i utjecaju hrvatskih vukovaca«, *Riječki filološki dani 5* (zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani 5), Rijeka, 463–470.
- Silić 1998: Silić, Josip: »Komunikativno ustrojstvo rečenice i interpunkcija«, »Kolo«, časopis Matice hrvatske, VII, 3, 389–400.
- Silić 2002: Silić, Josip: »Dvije-tri načelne o kompetencijama pravopisa«, »Dometi«, XII, 1–4, 47–51.
- Silić 2003: Silić, Josip: »Semantičko interpunkcijsko načelo i prozodija rečenice«, »Govor«, časopis za fonetiku, XX, 1/2, 411–420.

- Vince 2002: Vince, Zlatko, *Putovima hrvatskoga književnog jezika: Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Treće, dopunjeno izdanje. Nakladni zavod Matice hrvatske: Zagreb.

Tekst je objavljen u zborniku *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, ur. M. Samardžija, I. Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, 2006, str. 145–158.

Bilješke

[1] Hrvatska je fonološka pravopisna koncepcija gotovo cijelo desetljeće prethodila ulasku u 20. stoljeće: fonološki je *Hrvatski pravopis* Ivana Broza objavljen 1892. godine uz zamjetnu političku podršku (od 1883. hrvatski je ban Károly Khuen-Héderváry, a 1889. godine poseban odbor donosi odluku u korist fonološkoga pravopisa), čime je nedvosmisleno označena pobjeda hrvatskih vukovaca. Premda tim činom nije nastupio trenutani prekid s ranijim pravopisnim praksama (uzusima), u prvim desetljećima 20. stoljeća sve slabiji su bili glasi pravopisne oporbe. Međutim pedesetak su godina kasnije nove političke okolnosti ponovno popraćene oživljenom pravopisnom djelatnošću: morfonološki (»korienski«) pravopis postao je prepoznatljivom značajkom pismenosti u doba Nezavisne Države Hrvatske (o tome nešto više u nastavku).

[2] Iako dakle polemike o dvadesetostoljetnim pravopisnim knjigama nisu u žarištu našega razmatranja, čini se da ih se većina – kao, uostalom, i stoljeće ranije – čvrsto vezuje uz jednu okosnicu: pitanje je to *tradicije hrvatske pravopisnosti* (od globalnog pitanja koji je pravopisni tip u tradiciji hrvatske pismenosti, a koje se s vremena na vrijeme reaktualizira, do razmatranja i preispitivanja sasvim konkretnih pravopisnih rješenja, i to također ponajčešće s obzirom na njihovo potvrđivanje u nekim ranijim razdobljima hrvatske pisane riječi). Drugi se tip pitanja – koji bi se doticao *metodologije pisanja pravopisnih priručnika, ali i načina služenja njima* – javljao tek sporadično i u pravilu brzo bio zaglušen argumentacijom što se, nerijetko paušalno, opet pozivala na tradiciju nacionalne pismenosti.

Zanimljiv primjer (obljetničke) *receptije* pitanja hrvatske pravopisne norme u razdoblju od 1892. do 2002. među hrvatskim jezikoslovcima, pa onda i primjer odabira *pravopisnih* tema/problema predložuje tematski četverbroj časopisa »Dometi« (*Hrvatski pravopis 1892–2002*, ur. N. Bašić, »Dometi«, 1–4/2002). Sličan uvid u raspon pravopisnih tema pružaju i priloge objavljeni u svibnju 1999. u Matičinim novinama »Vijenac«, potom 2005. objelodanjeni i u posebnom izdanju – *Jezik na križu / Križ na jeziku: Rasprava o pravopisnim pravilima* (ur. J. Hekman).

[3] Popis hrvatskih pravopisnih knjiga objavljenih u 20. stoljeću donosimo u prilogu. Sve da bi slika bila potpunija, vremenske okvire stoljeća razmičemo i, slijedeći logiku neprekinute protežnosti hrvatske pravopisne djelatnosti, nizu priključujemo i pravopisne priručnike nastale u 19. stoljeću te one objelodanjene u prvim godinama 21. stoljeća.

[4] U ratnim je vremenima mlada država iskazivala veliku skrb za hrvatski jezik i njegov pravopis. Time je i praktično potvrdila koliko je jezična pitanja smatrala upravo *strateški* važnima: nakon prve i ne tako radikalne *Ministarske naredbe o hrvatskom pravopisu* od 23. lipnja 1941. godine uslijedila je bitno određenija i manje umjerena *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* od 14. kolovoza 1941. Pošto su vlasti NDH zabranile Cipra–Guberina–Krstićev umjereno fonološki/umjereno morfonološki *Hrvatski pravopis* napisan 1941. godine (objavljen potom tek 2002; ArtTresor naklada, Zagreb), godine se 1942. (čak u dvama izdanjima) pojavio prvi normativni priručnik *Koriensko pisanje*, a 1944. i Cipra–Klaićev *Hrvatski pravopis*.

[5] Primjerice na dvadesetak je stranica novosadske pravopisne knjige po prvi put opisano (i propisano!) pisanje tek jednog interpunkcijskog znaka – zareza – po načelima »slobodne« interpunkcije, a uvodno je najavljeno: »U sistemu slobodne (logičke) interpunkcije osnovno je načelo da se ono što je u mislima **tijesno međusobno povezano** i predstavlja jednu cjelinu ni u pisanju ne rastavlja i da se, obrnuto, dijelovi koji čine cjelinu za sebe odvajaju zarezom od ostalih dijelova rečenice. Prema tome

se riječi, skupovi riječi i rečenice kada su zavisni od drugih riječi i rečenica, i kada s njima po smislu čine cjelinu, ne odvajaju zarezom od njih. Međutim, one dijelove **koji ne zavise jedan od drugog**, već kao ravnopravni stoje jedan pored drugog, koji se kao **naknadno objašnjenje** dodaju nekom drugom dijelu, na neki se način **stavljaju nasuprot njemu**, ili se **naročito ističu** – uvijek **treba odvojiti zarezom**.« (Pravopis 1960: 92, istakla L. B.) Sa sličnom praksom nastavljaju i kasniji pravopisi: »Po načelu usporednosti zarezom se odvajaju dijelovi koji jedan uz drugi stoje usporedno, nezavisno (...)« (Babić–Finka–Moguš 1971: 100); »Dio rečenice **koji nije uže povezan** s ostalim dijelovima te se čini kao da je **naknadno dodan**, umetnut, **odvaja se zarezom**« (Babić–Finka–Moguš 1971: 105, isto i Babić–Finka–Moguš 1996: 99, istakla L. B.).

[6] Navedimo neke primjere i upozorimo na dvojbe koje oni sa sobom nose. Po načelu bi se pravopisne obilježenosti u pravopisnom rječniku trebale naći i ove (supstandardne/nestandardne) riječi: *ćef, ćilibar, ćuprija, đul, pomjeriti, saobraćajac, skeledžija, uputstvo* i sl. Naprotiv, njihovi standardnojezični »parnjaci« jednostavno nisu pravopisno zanimljivi: *volja, jantar, most, ruža, pomaknuti, prometnik, skelar, uputa*. Slična je situacija i s nekim (pravopisno obilježenim) internacionalizmima i njihovim pravopisno nezanimljivim hrvatskim zamjenama: *biblioteka – knjižnica, dijafragma – ošit, destinacija – odredište, eksperiment – pokus, eksport – izvoz, eksterni – vanjski* itd. Znajući za sklonosti korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga – odnjegovane, dakako, na iskustvima služenja pravopisnim rječnicima koji su htjeli (ili, u nekim vremenima, i trebali) preuzimati ulogu koja im nikako nije namijenjena: ulogu normativnog rječnika hrvatskog jezika i/ili jezičnog savjetnika – postavlja se pitanje kako izbjeći brzoplete i svakako neprihvatljive zaključke poput ovoga: hrvatski se kaže samo *saobraćajac* jer *prometnika* nema u pravopisu!?! (Slični se metodološki problemi javljaju, doduše, i kod sinonimnih standardnojezičnih izraza od kojih svi članovi niza nisu pravopisno obilježeni!) Razumno rješenje da na koncepciju pravopisnog rječnika – pa onda i način služenja njime – valja upozoriti (i) u predgovoru ne mora uvijek biti praktično: znamo, nažalost, da kod korisnika naših normativnih priručnika baš i ne postoje navike čitanja predgovora!

[7] Kronološki kriterij razlogom je što se različita izdanja pojedinih pravopisa javljaju u diskontinuitetu.

Neki su pravopisi posebno objavljavani i u skraćenim, školskim izdanjima. Ti su podaci, kao i oni o kompiliranim izdanjima, izostavljeni.

Nakladnici su pravopisnih knjiga navedeni stoga što taj podatak nerijetko svjedoči o statusu normativne knjige (privatna naklada ili podrška i/ili narudžba državnih institucija), a neka su izdanja poznata upravo po svojim izdavačima (npr. *Pravopis* dviju matica – Matice hrvatske i Matice srpske). Ako se kod uzastopnih izdanja istoga pravopisa mijenjao nakladnik, ti se podaci ne navode.

Napokon, na popisu ne navodimo isključivo pravopisna izdanja iz 20. stoljeća upravo ne bi li se pokazao hrvatski *pravopisni kontinuitet*.

[8] U popisu se literature ogleda posebnost pravopisne norme: razmjerno je malo radova koji neposredno propituju pravopisne teme; pitanje se pravopisa i pojedinih pravopisnih rješenja, neizravno ili izravno, provlači u radovima drugih, gramatičkih sadržaja (upravo onoliko koliko pravopisna norma korespondira s drugim jezičnim normama); pravopisna se rješenja pokazuju i kao iznimno zanimljiva društvena pitanja, pa nerijetko pune stranice novina i pojedinih (stručnih) časopisa. Razlogom je to činjenici da se ovdje popisuju tek oni, uglavnom noviji izvori na koje se izravno poziva ili se na njih upućuje (iscrpniji popis, što sadrži cijeli raspon pravopisnih – i gramatičkih – tema, vidi u Badurina 1996a: 171–178). Prilozi iz novina nesumnjivo su zanimljivi jer svjedoče o neprijepornoj društvenoj važnosti pravopisa, no posebno se ne navode jer su nerijetko pisani prigodno i u znanstvenome pogledu malo su ili nimalo relevantni. Izuzetak su tematski blokovi iz novina »Vijenac« i stručnog časopisa »Dometi«, na koje se upućuje i u cjelini i, po potrebi, na pojedine za temu ovoga rada relevantne priloge.